ΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ

ΕΝ ΤΗι ΙΟΝΙΩι ΑΚΑΔΗΜΙΑι

Τὴν 11 Νοεμβρίου 1854

ὑπὸ

Π. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ παραδόσεων

Καὶ

Ἐκδοθεὶς αἰτήσει τῶν φοιτητῶν τῆς Ἀκαδημίας.

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑΙ,
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΡΜΗΣ
Α. Τερζάκη καὶ Θ. Ῥωμαίου.

1854.

ΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ

ΕΝ ΤΗι ΙΟΝΙΩι ΑΚΑΔΗΜΙΑι

Τὴν 11 Νοεμβρίου 1854.

Ὅτε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Ἐκλαμπρότατος Ἄρχων τῆς παιδείας καὶ ἀξιότιμος φίλος μου μοὶ ἐκοινοποίησε τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ ἐπὶ τὴν δημοσίαν παίδευσιν Γενικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ ἐνεργοποιήσῃ τὴν παράδοσιν τῆς εὐγενεστέρας καὶ ὑψηλοτέρας τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, δὲν ἐδίστασα, καίτοι βαθέως συναισθανόμενος καὶ τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ τὸ δυσχερὲς τοῦ ἔργου, ποσῶς δὲν ἐδίστασα, Κύριοι, νὰ παρουσιασθῶ ἐνώπιόν σας, καὶ νὰ προσφέρω τὰς ἀσθενεῖς μου ἐκδουλεύσεις εἰς τὴν Νεολαίαν τῆς πατρίδος μου. Ἀφιερωθεὶς ἀπό τινων ἐτῶν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, πολὺ μακρὰν ἤμουν τοῦ νὰ φαντασθῶ, ὅτι ἤθελε μοὶ δοθῇ ποτὲ εὐκαιρία νὰ ἀναβῶ ἐπὶ τῆς ἕδρας ταύτης τῆς καθηγεσίας, τὴν ὁποίαν ἐτίμησαν καὶ τιμῶσιν ἄνδρες ἔξοχοι τὸν νοῦν καὶ τὴν παιδείαν, καὶ ἐξ ἧς αἱ πρῶται ἀκτῖνες ἀνέτειλον τοῦ νέου φωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν θέλετε λοιπὸν δυσκολευθῇ νὰ πιστεύσητε, ὅτι, καίτοι οἰκειωθεὶς ἴσως πρὸς τὴν ἐπι-

στήμην, ἔρχομαι σχεδὸν ἀπροπαρασκεύαστος νὰ τὴν παραδώσω, διότι ἄλλους ὅρους, ἄλλα σχέδια, ἄλλα καθήκοντα ἔχει ἡ μονήρης μελέτη, καὶ ἄλλα ἡ δημόσιος καθηγεσία. Πιστὸς εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα καθήκοντα, ἔρχομαι, Κύριοι, ὅλον ἐμαυτὸν ν' ἀφιερώσω εἰς τὴν ἐκπλήρωσίν των.

Ἡ ἐπιστήμη, τὴν ὁποίαν προτιθέμεθα νὰ μελετήσωμεν, τοῦτον ἔχει μεταξὺ τῶν ἄλλων μαθήσεων ἴδιον καὶ ἀξιοσημείωτον χαρακτῆρα, ὅτι, ἐν ᾧ διὰ τοῦ ὕψους τοῦ ἀντικειμένου της ἐφίσταται ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ, καὶ διὰ τὴν καθολικότητα τῶν ἀρχῶν της εἶναι ἡ βάσις καὶ ὁ κορμὸς, οὕτως εἰπεῖν, ὅλων τῶν ἄλλων κλάδων τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, εἶναι ἐνταυτῷ καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀμφισβητούμενον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως. Τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ὁ σκοπὸς, τὰ ὅρια, αἱ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας σχέσεις, αἱ ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις, ἡ μέθοδος, αἱ θεωρίαι, αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ συνέπειαι, πάντα παρέσχον καὶ παρέχουσιν ὕλην ἄφθονον ἀτελευτήτων καὶ πεισματωδῶν διενέξεων. Αὐτὸ τὸ ὄνομα, Κύριοι, μὲ τὸ ὁποῖον συνήθως διακρίνεται, ψυχικήν τινα διάθεσιν μᾶλλον δηλοῦν ἢ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀκριβῶς ὡρισμένην, αὐτὸ τὸ ὄνομα πρὸ πολλῶν αἰώνων κυκλοφορεῖ, ποτὲ μὲν ἐξυμνούμενον καὶ ἐκθειαζόμενον, ποτὲ δὲ δυσφημούμενον καὶ ἐξυβριζόμενον, ὡς ἓν τῶν ἀρχαίων καὶ ἀγνώστων ἐκείνων νομισμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν διεφώτισεν εἰσέτι ἡ ὀξύνοια τῶν ἀρχαιολόγων. Λάβετε κατὰ τύχην δύο ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς διασημοτέρων φιλοσόφων, ἔστω καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πατρίδος καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς, δύο Ἐγελιστὰς, φέρ' εἰπεῖν, ἢ δύο

Ἐκλεκτικοὺς, καὶ ἐρωτήσατέ τους, τί ἐννοοῦσι λέγοντες, ὅτι ἐπαγγέλλονται τὴν φιλοσοφίαν, πόθεν ἀρχίζει ἡ ἐπιστήμη αὕτη, καὶ ποῦ τελειόνει, ποῖον εἶναι κυρίως τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ποῖαι αἱ θεμελιώδεις ἀρχαί, ποία ἡ πρὸς μόρφωσιν αὐτῆς ἀσφαλεστέρα μέθοδος καὶ ποῖαι αἱ ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὐτῆς ἐφαρμογαί; ἀμφιβάλλω, Κύριοι, ἐὰν λάβητε τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν.

Καὶ ὅμως ἡ ἐπιστήμη ζῇ, καὶ ζῇ πρὸ αἰώνων. Σύγχρονος μὲ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, μὲ τὸν πρῶτον στεναγμὸν, ὅστις ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἀπροσδόκητον δυστύχημα τὴν κατέθλιψε, μὲ τὸ πρῶτόν βλέμμα, τὸ ὁποῖον ὕψωσεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀναλογιζόμενος τί εἶναι ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς, ποία εἶναι ἡ ἀρχή του, ποῖον τὸ τέλος του, καὶ ποία ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποστολή του, ἀναφανεῖσα μὲ αὐτὰ τὰ πρῶτα βήματα, τὰ ὁποῖα ἐχάραξεν ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ πολύμοχθον στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, συνώδευσεν αὐτὴν ἀδιακόπως, ἄλλοτε μὲν ἀνεμεμιγμένη μὲ ξένα στοιχεῖα, σκοτεινὴ, συγκεχυμένη, ἀδιάκριτος καὶ ἀκανόνιστος, ὡς εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην ἐποχὴν, τὴν ἐμβρυώδη οὕτως εἰπεῖν κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄλλοτε δὲ, ἐκπηδήσασα ὡς ἡ Ἀθηνᾶ, πλήρης χάριτος καὶ φωτὸς καὶ εὐρυθμίας, ὡς ἐν Ἑλλάδι, καὶ ποτὲ μὲν ὑποτεταγμένη καὶ εὐπειθὴς θεράπαινα τῆς Θρησκείας, ὡς ἐν τῷ μεσαιῶνι, ποτὲ δὲ κατὰ τῶν ἐπικρατούντων δογμάτων ἐγειρομένη, ὡς ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ νέα δόγματα ἀξιοῦσα νὰ ἀντικαταστήσῃ εἰς ἐκεῖνα, ἐξ ὧν καὶ αὐτὴ, ὡς πᾶν ἄλ-

λο καλόν, εἶχεν ἐξέλθει, ποτὲ δὲ τελευταῖον ἔντρομος διὰ τὴν πρώτην τόλμην, διασχιζομένη εἰς πολυειδεῖς καὶ πολυτρόπους αἱρέσεις, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἀμφιβάλλουσα σχεδὸν περὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολῆς της, καὶ προσπαθοῦσα ἀγωνιωδῶς νὰ συῤῥάψῃ ἐκ νέου τὴν σημαίαν της, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχαίαν ῥώμην, καὶ νὰ ἐμβῇ θαῤῥαλέως εἰς τὸ στάδιον τῶν πρώτων καὶ ἐνδόξων ἀγώνων της.

Τί σημαίνουσι, Κύριοι, αὕτη ἡ ἀσάφεια καὶ ἡ ἀβεβαιότης ἀφ' ἑνὸς, καὶ αὕτη ἡ ἐπιμονὴ ἀφ' ἑτέρου;

Δύο τινὰ, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχετε βεβαίως ἀνάγκην ἀπ' ἐμὲ νὰ ἀκούσητε· ἀφ' ἑνὸς μὲν, τὴν μεγίστην σημαντικότητα καὶ ἀπαραίτητον ἀνάγκην τοιαύτης ἐπιστήμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ, τὴν μεγίστην καὶ σχεδὸν ἀνυπέρβλητον αὐτῆς δυσκολίαν.

Ἵνα πληροφορηθῇ τις περὶ τῆς σημαντικότητος ἐπιστήμης τινὸς, ἄλλο μέσον ἁπλούστερον δὲν ἔχει, εἰμὴ νὰ ἐξετάσῃ ποῖον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος λαμβάνει αὕτη ὡς μελέτης ἀντικείμενον, καὶ εἰς ποίαν ἀνάγκην αὐτῆς ἀντιστοιχεῖ προσπαθοῦσα νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Θέλετε, λ. χ. νὰ ἴδῆτε ποίαν σημαντικότητα ἔχει ἡ πολιτικὴ λεγομένη οἰκονομία; ἐξετάσατε ποῖον εἶναι τὸ στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ὃ ἀντιστοιχεῖ, ποία εἶναι ἡ ἀνάγκη τὴν ὁποίαν θεραπεύει, καὶ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ, τὸν ὁποῖον θέλετε ἀποδώσει μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν εἰς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν, θέλετε κατατάξει καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἥτις διδάσκει πῶς παράγεται, καὶ πῶς διανέμεται ὁ πλοῦτος. Θέλετε, ἀφ' ἑτέρου, νὰ λάβητε μίαν ἐκ τῶν φυσικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν, τὴν γεω-

λογίαν, φέρ' εἰπεῖν, ἢ τὴν ἀστρονομίαν; διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου δύνασθε νὰ μορφώσητε ἀκριβῆ καὶ καθαρὰν ἰδέαν τῆς ἀξίας των.

Ἀλλὰ ἡ ἐργασία αὕτη, ἥτις εὐκόλως γίνεται ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, μᾶλλον δυσχερὴς ἀποβαίνει ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, πρώτη καὶ τιμιωτάτη τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, κυριαρχικὴ καὶ νομοθετικὴ ἐπιστήμη, οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, οὐδεὶς ἀποποιεῖται νὰ ἀπονείμῃ εἰς αὐτὴν τὰ πρωτεῖα. Ἀλλ' ἐὰν ἐρωτηθῇ τις, εἰς ποῖον καθ' αὑτὸ στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος ἀντιστοιχεῖ, καὶ ποίαν ἀνάγκην αὐτῆς προτίθεται νὰ θεραπεύσῃ, ἴσως ἡ ἀπάντησις θέλει εἶναι πολὺ διάφορος ἢ ὅ,τι τὴν φανταζόμεθα. Ὑποθέτω, Κύριοι, ὅτι εὑρίσκεσθε εἴς τινα κοινωνίαν εὐημεροῦσαν ὑλικῶς, δικαίως διῳκουμένην, προοδεύουσαν εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ζῶσαν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἐν χρηστοηθείᾳ καὶ ἐν εἰρήνῃ, ἑνὶ λόγῳ, ἐντελῶς ἀνεπτυγμένην καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικότητος, καὶ εἰς ἐκείνην τὴν κανονικὴν κατάστασιν, ἥτις εἶναι μᾶλλον σκοπὸς καὶ ἰδανικὸς τύπος τῶν κοινωνιῶν ἢ πραγματικὸν γινόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ὅτι, λαμβάνοντες τὴν κοινωνίαν ταύτην ὡς ἰδιαιτέρας μελέτης ἀντικείμενον, θέλετε νὰ παραβάλητε ἕκαστον τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἡ κανονικὴ ἐκείνη κατάστασις συνίσταται, πρὸς ἕκαστον κλάδον τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως. Ἀναμφιβόλως, δὲν θέλετε βραδύνει νὰ ἐννοήσητε κατὰ τί ὠφελεῖ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ὁ νομολόγος, ὁ ἰατρός, ὁ τεχνίτης, ὁ ἄρχων, ὁ στρατιώτης· καὶ ἐὰν ἐπιχειρήσητε νὰ κατατάξητε κατὰ τὸν διά-

φορον βαθμὸν τῆς ἀξίας των τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα, δὲν θέλετε δυσκολευθῆ νὰ κατατάξητε ἀναλόγως καὶ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς ἐπιστήμης τοὺς εἰς αὐτὰ ἀντιστοιχοῦντας. Ἀλλὰ πολὺ εὔκολον εἶναι, ἀφ' οὗ ἐξαντλήσητε ὅλον τὸν κατάλογον τῶν ἐπιστημῶν, νὰ μὴ εὕρῆτε θέσιν διὰ τὴν φιλοσοφίαν, καὶ νὰ πιστεύσητε ὅτι δὲν ὑπάρχει δι' αὐτὴν τόπος ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῇ ἀπομένει εἰμὴ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅθεν κατήγαγεν αὐτὴν ὁ Σωκράτης.

Ἐὰν ὅμως ἐμβαθύνητε εἰς τοιαύτην μελέτην, ἐὰν θελήσητε νὰ γενικεύσητε τὰ γεγονότα, νὰ κατατάξητε τὰ φαινόμενα κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν τάξιν, νὰ διασπάσητε τὸν φλοιὸν τῆς ἐπιφανείας, ὑπὸ τὰ γινόμενα νὰ ἀνακαλύψητε τὰς ἀρχὰς, καὶ εἰς τὰ αἴτια νὰ ἀναδράμητε ἀπὸ τὰς συνεπείας, θέλετε φθάσει, Κύριοι, νὰ ἀναγνωρίσητε, ὅτι τὰ κοινωνικὰ, ὡς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα, ἀπὸ δύο προέρχονται πηγὰς, τὸν νοῦν καὶ τὴν θέλησιν· ὅτι ὁ νοῦς, πατὴρ τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ ἔχῃ, ὡς πᾶσα ἄλλη φυσικὴ δύναμις, νόμους τινὰς τῆς ἐνεργείας του· ὅτι ἡ θέλησις, ἀρχὴ τῶν ἔργων, πρέπει καὶ αὐτὴ νὰ ἔχῃ κανόνας τῆς πράξεως· ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἐνέργεια ὑποτάσσεται εἰς τὴν πρώτην, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, φύσει τείνων νὰ γνωρίσῃ τὸ ἀληθὲς, νὰ πλάσῃ τὸ καλὸν, νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀγαθὸν, οὔτε μόνος, οὔτε ἐν κοινωνίᾳ εὑρισκόμενος δύναται νὰ ζήσῃ κατὰ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς ὑπάρξεώς του, ἐὰν δὲν προσπαθήσῃ νὰ μάθῃ τί εἶναι, ποῦ εὑρίσκεται, ποία εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποστολή του, καὶ ποῖα ἑπομένως τὰ δικαιώματα αὐτοῦ καὶ τὰ καθήκοντα. Καὶ ἐὰν ὅλα καὶ ἰδίως ἓν ἕκα-

στον τῶν κοινωνικῶν γεγονότων ὑποβάλητε εἰς ἀμερόληπτον καὶ βαθεῖαν ἀνάλυσιν, θέλετε ἀναγνωρίσει, ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ ἐννοηθῇ, νὰ ἐξηγηθῇ καὶ νὰ δικαιολογηθῇ, εἰ μὴ πάντα ἀναχθῶσιν ἐπὶ τέλους εἰς ἐκείνην τὴν ἐπιστήμην, ἥτις μελετῶσα τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, ῥυθμίζει ἀμφοτέρας, καὶ δι' αὐτῶν ῥυθμίζει καὶ διακοσμεῖ τὰ πάντα· καὶ ἐν ᾧ ὡς πρὸς τὸ ὕψος εἶναι ὁ κολοφὼν τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, εἶναι ὡς πρὸς τὸ βάθος ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας.

Ἔχει λοιπὸν, Κύριοι, καὶ ἡ φιλοσοφία κοινωνικὴν ἀξίαν, κοινωνικὴν ἀποστολήν· εἶναι καὶ αὕτη ἓν, καὶ τὸ οὐσιωδέστατον, στοιχεῖον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος· εἶναι ἄρα μεγίστη ἡ ἀνάγκη αὐτῆς καὶ ἡ σημαντικότης.

Καὶ ὄχι μόνον κοινωνικὴν ἔχει ἀποστολὴν, ἀλλὰ καὶ ἱστορικήν· διότι, ἀνατρέχουσα εἰς τὰς πηγὰς ὅλων τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, ῥυθμίζουσα αὐτὰ κατὰ τὰς ἰδέας της, ὑποβάλλουσα ὅλον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἀρχάς της, κατὰ τὰς παντοίας σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον, τὸν πλησίον του καὶ τὸν Θεὸν, συνοδεύουσα τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ πάσας τὰς ἐθνικὰς καὶ πολιτικὰς περιπετείας της, καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς της, ἐγείρεται δι' αὐτὸ τοῦτο ὡς ἀνώτατος δικαστὴς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων· καὶ ἐν ᾧ, ἀποκαλύπτουσα τὰ μυστήρια τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἔργου, διαφωτίζει μὲ τὰς λάμψεις τῆς μεγαλονοίας τοὺς ἐνδοτάτους μυχοὺς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ὑψόνεται ἐνίοτε ὡς ἀετὸς ὑπεράνω τῆς πραγματικῆς

ἱστορίας, συμβαδίζει μὲ τοὺς αἰῶνας, ἀνασύρει τὸν πέπλον τῶν μυθικῶν παραδόσεων, προσδιορίζει τοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς προόδου, καὶ ἐξιχνιάζουσα τὰ αἴτια τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐθνῶν, παριστάνει τὸν ἱστορικὸν κόσμον οὐχ ἧττον τοῦ φυσικοῦ, διοικούμενον ὑπὸ καθολικῶν καὶ ἀμετατρέπτων νόμων.

Ἐκ δὲ τῆς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς σημαντικότητος τῆς ἐπιστήμης ἀναφαίνεται ὁποία καὶ πόση εἶναι ἡ δυσκολία της. Πρόκειται δι' αὐτῆς νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὰ πρῶτα αἴτια τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων· πρόκειται νὰ μελετήσωμεν ὄχι μόνον τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξίν του· καὶ τὴν μελέτην ταύτην νὰ κάμωμεν δι' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐνταῦθα εἶναι τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ὄργανον ἐνταυτῷ τῆς μελέτης. Εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὁ νοῦς ἔχει ἐνώπιόν του ἀντικείμενον διάφορον ἑαυτοῦ, ἔχει ἓν μέρος τῆς ὑλικῆς φύσεως, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ περιορίσῃ, νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς, νὰ ἀποσυνθέσῃ, νὰ ὑποβάλῃ εἰς παντοῖα πειράματα· τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ, καὶ πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν του, δὲν ἀντενεργεῖ εἰς τὰς προσπαθείας του, δὲν συμπάσχει μετ' αὐτοῦ, δὲν ἀποτελεῖ, ἐνὶ λόγῳ, μέρος αὐτῆς τῆς οὐσίας του· ἀλλὰ εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς, αἵτινες ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ πορίσματα τῶν φιλοσοφικῶν, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως συνταυτίζονται· αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος μελετᾷ ἑαυτὸν, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὰ ἄλλα πάντα· ἵνα ἐννοήσῃ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὁμοίους του, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεὸν, πρέ-

πει αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τῆς νοήσεως νὰ ἀνακαλύψῃ, καὶ ἐντεῦθεν ὁ ὡραῖος ἐκεῖνος ὁρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις, τὸν ὁποῖον ἀνανέωσεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὁ Ἕγελος, εἰπὼν, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ νοοῦσα σκέψις τῶν ὄντων.

Ἔχει λοιπὸν ὁ φιλόσοφος ἐνώπιόν του τὸ πᾶν· καὶ πρὸς λύσιν τοῦ αἰνίγματος τοῦ παντὸς, τοῦ αἰωνίου τούτου αἰνίγματος, τὸ ὁποῖον ἐχάραξεν ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἀπ' ἀρχῆς κόσμου, τὸ ὁποῖον ἀδιακόπως ἠχεῖ εἰς τὸ πνεῦμά του καὶ εἰς τὴν καρδίαν του, καὶ πανταχόθεν ἐξερχόμενον, ἐξ ὅλων τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν θαυμασίων, πάντοτε καὶ πανταχοῦ προκαλεῖ τὴν περιέργειάν του, ταράσσει τὴν ψυχήν του, καὶ ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νέας πάντοτε προσπαθείας καὶ νέους ἀγῶνας, πρὸς λύσιν τοῦ αἰνίγματος τούτου ἄλλο δὲν ἔχει εἰμὴ ἑαυτὸν, ὅ ἐστιν, ἄλλο αἴνιγμα πλέον σκοτεινὸν καὶ πλέον δυσεξήγητον. Ἐνταῦθα, Κύριοι, ἀναφαίνεται ὅλη ἡ σημαντικότης τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, καὶ ὁποίαν περίσκεψιν, ὁποίαν φρόνησιν, ὁποίαν μετριοφροσύνην καὶ μετριοπάθειαν ἐπιβάλλει αὐτὴ ἡ φύσις εἰς τὰς ἐρεύνας τῶν φιλοσόφων. Συγχωρήσατέ μοι νὰ ἐνδιατρίψω ἐπ' ὀλίγον εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ· καὶ ἐὰν εἰλικρινῶς καὶ εὐσυνειδήτως ἐξετάσῃ ἑαυτὸν, εὑρίσκει, ὅτι εἶναι ἀσθενὴς καὶ πεπερασμένος. Βεβαίως, ἐὰν διά τινος ἐκστάσεως ἠδύνατο, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἐκτοπισθῇ, νὰ συνταυτισθῇ μὲ τὴν ἄπειρον οὐσίαν, νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας φύσεως, καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἴδῃ ὅσα ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε, καὶ πνεῦμα ἀνθρώπου δὲν ἐνόησε, τί εἶναι δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ἄπει-

ρον, πῶς ἐκ τοῦ ἀπείρου ἐξῆλθε τὸ πεπερασμένον, καὶ πῶς πάλιν τοῦτο εἰς αὐτὸ ἐπιστρέφει, ποῖον εἶναι τὸ σχέδιον τῆς ὅλης δημιουργίας, ποίας σχέσεις ἔχει πρὸς τὸν δημιουργόν της, τί εἶναι οὐσιωδῶς ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα, πῶς ὁ ὑλικὸς καὶ ὁρατὸς οὗτος κόσμος μὲ τὸν ἄϋλον καὶ ἀόρατον συναρμολογεῖται, ποίαν ἔχει ἐν μέσῳ αὐτῶν θέσιν ὁ ἀμφοτέρων μετέχων ἄνθρωπος, καὶ πῶς διὰ τῆς θείας διαλεκτικῆς ἐξελίσσεται ἡ ἄπειρος σειρὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν γενομένων, τότε, ἀλλὰ τότε μόνον, ἤθελεν ἐντελῶς γνωρίσει τὰ πάντα, δὲν ἤθελεν ἔχει ἀνάγκην ἄλλης μεθόδου, ἤθελε συνταυτισθῇ ἡ λογικὴ μὲ τὴν ὀντολογίαν, καὶ τότε ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀπαισίως ἀνανεωθεῖσα τῶν Ἀλεξανδρινῶν δογματολογία ἤθελεν εἶσθαι ἡ τελεία ἐπιστήμη, ἡ τελεία φιλοσοφία, τὸ μὴ περαιτέρω τῆς νοήσεως καὶ τῆς γνώσεως, ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῶν ὄντων καὶ ἐσομένων, ἡ ἀληθὴς φανέρωσις, καὶ ἡ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐνσάρκωσις καὶ ἐνανθρώπησις αὐτῆς τῆς ἀληθείας.

Ἀλλὰ αἱ ἀξιώσεις αὗται δὲν ἁρμόζουσιν εἰς τὴν φύσιν του. Τὸ πεπερασμένον δὲν δύναται νὰ συνταυτισθῇ μὲ τὸ ἄπειρον ἄνευ ἀντιφάσεως, διότι αἱ δύο αὗται ἔννοιαι συνταυτιζόμεναι καταστρέφουσιν ἀλλήλας· ἀρκούμενοι νὰ γνωρίσωμεν τὰ φαινόμενα, τὴν ὕπαρξιν καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, ἂς μὴ θελήσωμεν νὰ καταλάβωμεν τὴν οὐσίαν τῶν ὑποστάσεων· ἡ ἀσθενὴς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάλυσις προβαίνουσα ἀντιστρόφως τῆς συνθέσεως τοῦ Θεοῦ, δὲν θέλει ποτὲ εὑρεῖ διαλεκτικὴν ἰσοδυναμοῦσαν μὲ τὴν διαλεκτικὴν τῆς φύσεως, διότι ἡ ἄπειρος σοφία εἶναι ἀχώριστος τῆς ἀπείρου δυνάμεως· καὶ ἐὰν ὁ Θεὸς

ἔφθανεν εἰς πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἄνθρωπος ἤθελεν εἶσθαι Θεὸς, δηλαδὴ, οὔτε Θεὸς ἤθελεν ὑπάρχει οὔτε ἄνθρωπος· καὶ ἡ ἑωσφορικὴ τοῦ πνεύματός του θρασύτης ἤθελε τιμωρηθῆ, ὡς τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, διὰ τοῦ θανάτου, ὅ ἐστι, διὰ τῆς μηδενώσεώς του.

Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην μεθόδου, ἄλλης παρὰ τὴν ἔκστασιν, τὴν ἕνωσιν, τὴν ἄμεσον ἐνόρασιν τοῦ ἀπολύτου. Καὶ ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι μία, διότι μία εἶναι ἡ ὁδὸς, ὡς ἓν εἶναι τὸ τέρμα, μία ἡ φύσις καὶ μία ἡ ἀλήθεια. Ἡ ὀρθὴ μέθοδος εὑρέθη, Κύριοι, καὶ ὑπάρχει, καὶ εἶναι ἐν χρήσει πρὸ αἰώνων. Εἶναι δὲ καὶ αὕτη ἓν ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα δῶρα, τὰ ὁποῖα ἔχαμεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἡ μεγαλόνοια τῶν προπατόρων μας, οἵτινες καὶ εὗρον αὐτὴν καὶ ἐφήρμοσαν, ἐπινοήσαντες καὶ τὸ ἐργαλεῖον καὶ τὸ ἔργον, καὶ τοῦ ἔργου τούτου, ὡς τῶν ἄλλων ἁπάντων εἰς ἃ ἐπεδόθησαν, καταλιπόντες εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐντελῆ καὶ ἀμίμητα καὶ ἀθάνατα παραδείγματα. Τὴν μέθοδον ταύτην, τὴν μόνην νόμιμον καὶ λυσιτελῆ, εἴτε ψυχολογικὴν, εἴτε συνειδητικὴν καὶ παρατηρητικὴν, εἴτε ἄλλως αὐτὴν ὀνομάσητε, μετεχειρίσθησαν καθ' ὅλην τὴν σειρὰν τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναπτύξεως, οἱ ὑψηλότεροι νόες, ὅσοι ἐτίμησαν τὴν ἐπιστήμην, καταστήσαντες αὐτὴν ἀληθὲς ὄργανον τελειοποιήσεως τοῦ νοὸς, μέσον δραστηριώτατον πρὸς μόρφωσιν καὶ προόδευσιν ὅλων τῶν ἄλλων παιδευμάτων, μάθημα ἀρετῆς, καὶ πηγὴν δικαίας, ἐλευθέρας καὶ εὐδαίμονος συμβιώσεως.

Πολὺ ἐπεθύμουν, Κύριοι, νὰ διατρέξω μεθ' ἡμῶν τὰς κυ-

ριωτέρας φάσεις τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης ἀναπτύξεως, διότι ἠθέλομεν ἰδεῖ, δὲν ἀμφιβάλλω, ἀπὸ τὸ ὑγιὲς τῆς μεθόδου ἐξαρτώμενον πάντοτε τὸ ὑγιὲς τῆς θεωρίας, καὶ ἐκ τούτου τὸ λυσιτελὲς καὶ ἀγαθοεργὸν τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ σωτήριον τῶν ἐφαρμογῶν της. Ἠδυνάμεθα, Κύριοι, νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἦλθε διὰ τοῦ Σωκράτους ἡ μέθοδος αὕτη εἰς τὸν κόσμον, καὶ νὰ θαυμάσωμεν τοὺς ὡραίους αὐτῆς καρποὺς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, κατὰ τὴν μοναδικὴν καὶ ἔνδοξον ἐκείνην ἐποχήν, ἐν ᾗ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, μήτηρ πασῶν τῶν ἀρετῶν, καὶ πάσης μεγαλονοίας καὶ καλλονῆς δημιουργός, ἐλάμπρυνε διὰ παντὸς τὴν ἀνθρωπότητα, παραγαγοῦσα εἴς τινα προνομιοῦχον τῆς Εὐρώπης γωνίαν καὶ τῆς σοφίας τὰ σοφώτατα διδάγματα, καὶ τῆς ποιήσεως καὶ καλλιτεχνίας τὰ θειότερα ἔργα, καὶ τοῦ ἡρωϊσμοῦ τοὺς ἐνδοξοτέρους τύπους· ναί, Κύριοι, αὐτὸ τὸ ἀκήρατον κάλλος, τὸ ὁποῖον αἰωνίως ἐπικάθηται εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα τῆς προγονικῆς καὶ ἀναφαιρέτου ἡμῶν δόξης, αὐτό, Κύριοι, ἐπικοσμεῖ καὶ τὸ ἀνέφικτον ἐκεῖνο ἀριστούργημα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος χρόνου νὰ σᾶς ἐκθέσω λεπτομερῶς πόσα καὶ πόσον μεγάλα εἶναι τὰ εὐεργετήματα, ὧν ἐγένετο πρόξενον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τοῦτο μόνον θέτω ἀπὸ τοῦδε καὶ τολμῶ νὰ συστήσω εἰς τὴν προσοχήν σας, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον προώδευσεν, ἐπὶ τοσοῦτον ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκραταιώθη, καὶ ὑψώ-

θη εἰς τὸν ὕπατον ἐκεῖνον βαθμὸν τῆς συλλήψεως καὶ τῆς γνώσεως, ἐξ οὗ δικαίως ἀπολαμβάνει τὸ σέβας καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν αἰώνων. Ἅμα, ἐξ ἐναντίας, παρεξετράπη αὐτῆς, ἐξέπεσε βαθμηδὸν, διεφθάρη, ἀπέβαλε τὴν σαφήνειαν καὶ τὸ βάθος, τὴν λογικότητα καὶ τὴν καλλονὴν, τὰ ἀχώριστα ταῦτα προσόντα παντὸς ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ, ἑωσοῦ κατήντησεν ἐπὶ τέλους εἰς ἐκεῖνο τὸ χάος συγκρητισμοῦ, μυστικισμοῦ καὶ πανθεϊσμοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον βυθίζεται καὶ σβέννυται διὰ παντὸς ὁ φωτοβόλος ἀστήρ της.

Διότι τότε, Κύριοι, ἄλλος ἀστὴρ, ἄλλο θεῖον καὶ οὐράνιον φῶς ἔμελλε νὰ ἀνατείλῃ ἐπὶ τοῦ κόσμου. Εἶχεν ἀρκούντως προπαρασκευασθῇ ἡ ἀνθρωπότης, εἶχεν ἀρκετὰ πλανηθῇ καὶ ἀρκετὰ ὑποφέρει, διὰ νὰ δεχθῇ τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀπολυτρώσεως. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔρχεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατὰ θείαν οἰκονομίαν, ὃν χρόνον ὡρίσατο Κύριος, νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν θείαν καὶ κοσμοσωτήριον αὐτοῦ ἀποστολὴν διὰ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τοῦ θεανθρώπου Σωτῆρος. Καὶ καθὼς ἡ θεία Πρόνοια ἠθέλησε, διὰ τῆς προηγηθείσης φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου, νὰ προετοιμάσῃ τὰς ὁδοὺς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θείου λόγου, οὕτω φαίνεται, ὅτι πάλιν διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ἤθελε νὰ ἀναβλαστήσῃ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως, ἐξ οὗ ἔμελλον νὰ τραφῶσιν αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ, καὶ ὁ νέος πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης. Τί εἶναι ἐν τοσούτῳ, Κύριοι, ἡ κατὰ τὸν μεσαιῶνα σχολαστικὴ φιλοσοφία, τί ἄλλα εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ συλλογιστικὴ μέθοδος, αὐτὸ τὸ μέγα τοῦ Ἀριστοτέλους δη-

μιούργημα ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς βάσεις τῆς, κατά τε τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν Εὐρώπην, Χριστιανικῆς πίστεως;

Δὲν δύναμαι, Κύριοι, νὰ μὴ ἀναφέρω ἐνταῦθα τὰς συγκινητικὰς λέξεις, μὲ τὰς ὁποίας ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφώτατος ἑρμηνευτὴς τοῦ Ἀριστοτέλους λαλεῖ περὶ τῆς Λογικῆς αὐτοῦ εἴς τι ἀξιόλογον Ὑπόμνημά του, (καὶ ἔστω τοῦτο μικρὸν δεῖγμα τῆς βαθείας μου εὐγνωμοσύνης, διὰ τὴν εὔνοιαν μεθ' ἧς ηὐδόκησεν ὁ κλεινὸς καθηγητὴς νὰ ἐνθαῤῥύνῃ τὰς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ πρώτας μου καὶ ἀσθενεστάτας προσπαθείας)· «Μὲ θείαν εὐλάβειαν, λέγει ὁ Κ. Βαρθελεμῦς Σαινθιλαῖρος, »ἀνοίγω τὸ βιβλίον τοῦτο, εἰς ὃ τόσοι αἰῶνες ἐσπούδασαν· »δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ στίχος, τὸν ὁποῖον νὰ μὴ ἐμελέτησαν »ὁλόκληροι γενεαί· ἡ ἀρχαιότης καὶ ὁ ἀραβικὸς κόσμος ἔζη»σαν ἐξ αὐτοῦ· ὁ μεσαιὼν ἐπὶ τριακόσια ἔτη ἐξήσκησεν ἐπ' »αὐτοῦ τὴν ὑπομονήν του, καὶ ἡ ὀξύνοια τῶν νεωτέρων ἀνα»καλύπτει καθημερινῶς ἐν αὐτῷ νέον πλοῦτον καὶ νέον βά»θος διδασκαλίας, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπεξεργασία τοσούτων αἰώ»νων ἀκόμη δὲν ἐξήντλησε. . . Θέλει ἔλθει ἡμέρα, ὅτε καὶ »αὐτὰ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Παρθενῶνος δὲν θέλουσιν εἶσθαι »πλέον εἰμὴ ἀνεξήγητον αἴνιγμα· ἀλλ' ὁ χρόνος ἡττηθεὶς »οὐδὲν δύναται κατὰ τῶν ἀφθάρτων ἐκείνων μνημείων, ἐν »οἷς τὸ πνεῦμα εἰς μόνον ἑαυτὸ διεπίστευσε τὸ διηνεκές, τὸ »ὁποῖον διώκει δι' ὅλων τῶν ἔργων του· τὰ ἐπισωρευόμενα »κύματα τῶν παρερχομένων αἰώνων δὲν θέλουσί ποτε τὰ ἐπι»καλύψει, διότι τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος μετέχουσι τῆς αἰω»νιότητος, ὡς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἥτις εἶναι τὸ ἀντικείμενόν »των, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀθανασίας των».

Καὶ τῳόντι, καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα, καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν μακρὰν προπαίδευσιν καὶ πολύμοχθον γυμνασίαν τοῦ νέου φιλοσοφικοῦ πνεύματος, μία μόνη ἀρχὴ βασιλεύει, ἡ ἀρχὴ τοῦ συλλογισμοῦ, ἡ ἀποδεικτικὴ, ὅ ἐστι, μία τῶν ἀρχῶν τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς Ιϛ'. ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη μετὰ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσίου ἡ Εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία, τί ἄλλο ἔκαμαν οἱ δύο μεγάλοι οὗτοι πατέρες τῆς νέας σοφίας, τί ἄλλο ἔκαμαν, καί τοι ἀντενεργήσαντες κατὰ τῆς σχολαστικῆς καὶ καταστρέψαντες αὐτὴν ὁλοκλήρως, εἰμὴ νὰ φέρωσι πάλιν εἰς φῶς, καὶ νὰ διαδώσωσι διὰ τοῦ διδάγματος καὶ τοῦ παραδείγματος τὴν αὐτὴν ἐκείνην μέθοδον τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς, τῶν τοῦ συλλογισμοῦ ἀχωρίστων δύο τούτων ἐργασιῶν, τὴν αὐτὴν μέθοδον, δι' ἧς ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεμελίωσαν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν; Καὶ τῳόντι, ὁ μὲν πρῶτος, διαφωτίσας πληρέστατα τὰς ἐπαγωγικὰς ἐργασίας, πρὸς μελέτην τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, καὶ ὅπως κυριεύσωμεν καὶ ὑποδουλώσωμεν τὴν φύσιν διὰ τῆς εἰς αὐτὴν ὑπακοῆς, ἄλλο δὲν ἔκαμεν εἰμὴ νὰ σχολιάσῃ, οὕτως εἰπεῖν, καὶ νὰ ἀναπτύξῃ μὲ μεγάλην ὀξύνοιαν, μὲ θαυμαστὴν γνώσεων ἔκτασιν καὶ ποικιλίαν, καὶ μὲ εὔροιαν λόγου ὄντως μεγαλοπρεπεστάτου, μίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ δὲ δεύτερος, θέσας ὡς ἀδιάσειστον θεμέλιον πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐπιστήμης τὴν ἀνίκητον ἐνάργειαν τῆς συνειδήσεως, καὶ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως, ἀχωρίστου ἀδελφῆς οὔσης τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, διαφωτίσας τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῆς διανοίας, ὡς ὁ Βάκων

διεφώτιζε τὸν ἐξωτερικὸν, ἄλλο δὲν ἔκαμε καὶ αὐτὸς, εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἑαυτογνωστικὴν τοῦ Σωκράτους διδασκαλίαν. Ἐὰν δὲ τώρα συνάψητε τὴν μὲν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν παρατήρησιν, ὡς δύο χρήσεις διαφόρους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τὴν δὲ ἐπαγωγὴν καὶ ἐξαγωγὴν, ὡς δύο νοητικὰς ἐργασίας ἐχούσας λογικὴν καὶ ἀδιάσπαστον ἑνότητα πρὸς ἀλλήλας, θέλετε εὑρεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἐργασίαι, ἡ παρατήρησις, ἡ ἐπαγωγὴ καὶ ἡ ἐξαγωγὴ συναποτελοῦσι τὴν πλήρη ψυχολογικὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν καὶ Ἑλληνικὴν δυνάμεθα νὰ ἐπονομάσωμεν, διότι μόνη σχεδὸν ἐμόρφωσε τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, καὶ τὴν ὁποίαν μᾶλλον ἢ ἧττον πιστῶς καὶ ἐπιτυχῶς οἱ ἀπὸ τοῦ Βάκωνος καὶ Καρτεσίου ἐφήρμοσαν κατὰ τὴν νέαν καὶ σύγχρονον ἡμῶν φάσιν τῆς φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως.

Παρατηρήσατε, Κύριοι, τὴν πορείαν τῆς νέας φιλοσοφίας. Αἱ ἀπὸ Καρτεσίου καὶ Βάκωνος Σχολαὶ κοινὸν ἔχουσι χαρακτῆρα τὴν ταὐτότητα τῆς μεθόδου· καὶ ἐὰν ἐξετάσητε τὰς διαφόρους αὐτῶν τάσεις, ἐὰν θελήσητε νὰ πληροφορηθῆτε περὶ τῶν αἰτίων τῆς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας προόδου αὐτῶν, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς παρεκτροπῶν, δὲν θέλετε βραδύνει νὰ βεβαιωθῆτε, ὅτι ἡ μὲν πρόοδος προῆλθεν ἐκ τῆς πιστῆς τηρήσεως τῆς μεθόδου, ἡ δὲ παρεκτροπὴ ἐκ τῆς μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλης καταχρήσεως ἢ ἐγκαταλείψεως αὐτῆς. Διατρέξατε τὴν Γαλλικὴν, τὴν Ἀγγλικὴν, τὴν Γερμανικὴν φιλοσοφίαν· ἐρευνήσατε, λ. χ. διατὶ ἐν Γαλλίᾳ κατήντησεν ἡ φιλοσοφία τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὸν πλέον κτηνώδη αἰσθητισμὸν καὶ ὑλισμὸν, πόθεν προῆλθεν ἡ τότε παραφορὰ

τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ἡ ἀχαλίνωτος αὐτοῦ ὁρμὴ, ἡ ἀσέβεια, ἡ καταστρεπτικὴ τάσις του κατὰ παντὸς ἱεροῦ καὶ ἁγίου, καὶ αὐτὴ ἡ ἀπαρακάλυπτος καὶ στυγερὰ ἀθεΐα, ἥτις ἐπενεγκοῦσα πᾶσαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν αἰσχρότητα, ἐμόλυνε μὲ τὸ ἔγκλημα καὶ μὲ τὸ αἷμα ἐποχάς τινας τῆς ἄλλως ἐνδόξου καὶ λαοσωτηρίου Γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως; Τὰ καλὰ, Κύριοι, προῆλθον ἐκ τῆς ὀρθῆς χρήσεως· τὰ κακὰ ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς μεθόδου.

Καὶ μὴ εἴπητε, Κύριοι, ὅτι τὸ μέγεθος τῶν ἀποτελεσμάτων δὲν ἀναλογεῖ πρὸς τὴν σμικρότητα τῶν αἰτίων. Ἡ πλάνη τῆς θεωρίας γίνεται εἰς τὴν πρᾶξιν ἔγκλημα· ἀπὸ τὸ πρῶτον βῆμα τοῦ πνεύματος ἐξαρτᾶται τὸ τελευταῖον ἀποβησόμενον τῆς ἐνεργείας· οὕτω θέλει ἡ λογικὴ ἐκείνη ἑνότης, ἥτις συνδέει τὰ πάντα, ὡς ἂν ἤθελεν ὁ Θεὸς καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐνδεχομένων παρεκτροπῶν τῆς θελήσεως νὰ περιστείλῃ τὴν ἀχαλίνωτον ὁρμὴν τῆς διανοίας. Παραλείψατε εἰς τὴν ψυχολογικήν παρατήρησίν σας ἓν ἢ τινὰ ἐκ τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, καὶ εὐθὺς ἐκ τῆς παραλείψεως ταύτης θέλουν πηγάσει μυρία ἄτοπα· περιορίσατε λ. χ. τὰς νοητικὰς ἐργασίας εἰς μόνην τὴν μεταμορφουμένην αἴσθησιν, καὶ θέλετε ἐξ ἀνάγκης ἐπαχθῆ εἰς τὸν πλέον ἀπόλυτον αἰσθητισμόν· καὶ ἐκ τούτου οὔτε πνευματικὴ οὐσία θέλει ποτὲ ἐξέλθη, οὔτε ἠθικὴ ἐλευθερία, οὔτε ἠθικὸς νόμος, ὅ ἐστιν, οὔτε Θεὸς, οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε κοινωνία. Ἀποφασίσατε, ἐξ ἐναντίας, νὰ παραμελήσητε ὅλως δι' ὅλου τὸ αἰσθητὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, παραμελήσατε τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀν-

τιλήψεως τῶν ἐκτὸς, καὶ εὐθὺς μένετε μὲ τὸ ἐγὼ καὶ τὰς ἰδέας του, καὶ τότε ἢ τελειόνετε εἰς τὸν σκεπτικὸν ἰδανισμὸν τοῦ Καντίου, ἢ ἐκ τῶν καθαρῶν ἰδεῶν δὲν θέλετε δυνηθῆ νὰ ἐξαγάγητε εἰμὴ ἄλλας ἰδέας, δι' ὧν δύνασθε ὀντολογικῶς νὰ μορφώσητε τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεὸν, νὰ δημιουργήσητε τὸ πᾶν μὲ μίαν μόνην ἔννοιαν, ὡς ὁ Σπινόζας, ἢ μὲ ἀδιάκοπον λογικὴν ἐξαγωγὴν, ὡς ὁ Ἕγελος· ἀλλὰ τότε, Κύριοι, ναὶ μὲν ἐγείρετε μεγάλα καὶ κολοσσαῖα οἰκοδομήματα ἐκπλήττοντα τὰ ὄμματα τοῦ θεατοῦ διὰ τὴν αὐστηρότητα τοῦ ὕφους, τὴν ἄκραν ἁρμονίαν τῶν μερῶν, τὸ γιγαντιαῖον τοῦ μεγέθους, τὸν ἄπειρον πλοῦτον τῶν κοσμημάτων, καὶ τὴν ἄκραν ἑνότητα, εἰς ἣν τὰ πάντα ὑποτάσσονται, ἀλλὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα πρσῶς δὲν ἀντέχουσιν εἰς τὰς πρώτας προσβολὰς τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ τῆς βαθείας καὶ ἀμερολήπτου ἐξετάσεως.

Δὲν ἀνήκει εἰς ἐμὲ, δι' οὐδένα λόγον δὲν ἀνήκει, νὰ κρίνω ἐνταῦθα τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῆς ἀπὸ Καντίου Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ἔχων ἤδη πρὸ πολλοῦ στερεὰς πεποιθήσεις, ἔχω καὶ ἐγὼ τὸ δικαίωμα, ἐὰν ὄχι νὰ ἐπικρίνω τὰς ἀρχὰς, τὰς ὁποίας ἐπρέσβευσαν ἐκεῖνοι οἱ μεγάλοι νόες, οὓς δικαίως σέβεται καὶ θαυμάζει ὁ κόσμος, τοὐλάχιστον νὰ παρατηρήσω τὰς συνεπείας, νὰ σημειώσω καὶ νὰ ἐκδηλώσω τὰ ἀποτελέσματα. Καὶ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἴσως ἀρκούντως προφανῆ καὶ ἀναντίῤῥητα. Δὲν τολμῶ νὰ προείπω, ἐὰν καὶ ὁποίαν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν θέλει λάβει τὸ τελευταῖον γέννημα τῆς ἐξαισίου ἐκείνης διανοίας, ἥτις ἐσχάτως ἐσβέσθη ἐν Γερμανίᾳ, περὶ οὗ ἀξιολόγους διατριβὰς εἴδομεν ὑφ' ἑνὸς τῶν διακεκριμένων νέων τῆς Ἑλλάδος

δημοσιευθείσας· ἀλλ' ἐν τοσούτῳ, τί ἐξῆλθε, Κύριοι, ἐκ τοῦ νέου πανθεϊσμοῦ τῆς Γερμανίας; ἐξῆλθεν ἆρα ἐκείνη ἡ μεγάλη νοητικὴ πρόοδος τῆς ἁπλῶς ἐπιστημονικῆς μαθήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος ἐπρόσμενεν ἀπὸ τὸν τολμηρὸν καὶ ἀγέρωχον ἐκεῖνον δογματισμὸν, τὸν ἀξιοῦντα ὅλα τὰ μυστήρια τῆς φύσεως νὰ ἐξηγήσῃ, ὅλας τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας εἰς μίαν νὰ ἀναγάγῃ, καὶ εἰς μίαν μόνην ἀρχὴν, εἰς ἕνα μόνον λογικὸν τύπον ὅλους τοὺς νόμους τῆς φύσεως; ἐξῆλθεν ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἥσυχος ἐκείνη κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὴν ὁποίαν ἡ ὁριστικὴ ὀνομασθεῖσα φιλοσοφία μᾶς ὑπέσχετο; ἐτελειοποιήθη κἂν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον, καὶ εἰς τὴν πρώην ἀρετὴν τοῦ πνευματισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀντικατεστάθη ἄλλη τελειοτέρα, φιλανθρωποτέρα καὶ εὐεργετικωτέρα; ἡ νέος ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας ἀνεφύη σοφώτερος, ἀσφαλέστερος καὶ εἰς τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ εὐημερίαν τοῦ ἀτόμου καταλληλότερος; ἡ νέοι θεσμοὶ ἠγγέλθησαν καὶ καθιερώθησαν, ἐγγυώμενοι ἐνεργέστερον τὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν, τὴν νοητικὴν πρόοδον, τὸ ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν μεγαλεῖον; συγχωρήσατέ μοι, Κύριοι, νὰ ἀμφιβάλω.

Ἐπιμένων ὅθεν ὑπέρ ποτε εἰς τὴν πορείαν, εἰς ἣν εἰσῆλθον, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ὁποίαν παρεδέχθην, καὶ ἐπρέσβευσα δημοσίως, ἀμετάτρεπτος καὶ ἀδιάσειστος εἰς τὰς ἀρχάς μου, προτιμῶ, Κύριοι, τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, ὄχι μόνον διὰ τὰς νοητικὰς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἠθικὰς, οὕτως εἰπεῖν, ἀρετάς της· τὴν προτιμῶ ὄχι μόνον διότι τὴν θεωρῶ ἱκανὴν νὰ λύσῃ τὰ σημαντικώτερα προβλήματα εἰς ὅσα ἐν-

διαφέρεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περίσκεψιν, τὴν φρόνησιν, τὴν μετριοφροσύνην καὶ μετριοπάθειαν, τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς της.

Τοῦτο εἶναι, Κύριοι, τὸ δεύτερον ἀντικείμενον, εἰς ὃ ἐπεθύμουν νὰ διευθύνω τὴν προσοχήν σας. Ἀλλὰ πρὸς τί αἱ μακραὶ ἀναπτύξεις; αἴσθημα βαθὺ, ἀρχαῖον, ἀναπόσπαστον ἀπὸ τὴν καρδίαν μου, αἴσθημα πλήρους πεποιθήσεως, τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ καταπνίξω, μὲ ἀναγκάζει ἀπὸ τοῦδε νὰ τὸ ὁμολογήσω πανδήμως. Ναὶ, Κύριοι, ἡ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ ἦναι μόνον περίσκεπτος, φρόνιμος, μετριόφρων καὶ μετριοπαθὴς ἀλλὰ καὶ εὐσεβής. Ἀπέναντι τοῦ ἀπείρου, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μηδενοῦται. Μυστήριον αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν καὶ θαῦμα ἐν μέσῳ θαυμάτων, ὁ ἀνθρώπινος λόγος δὲν δύναται εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὰ θαύματα τῆς θρησκείας νὰ ἀποποιηθῇ ἔλλογον πίστιν. Λέγω δὲ τῆς θρησκείας, διότι ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι μία καὶ μόνη, ἧς αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι προεικονίσματα ἢ διαφθοραί. Ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀποκαλύψεως τῆς ἀγάπης καὶ δυνάμεως καὶ σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐφίσταται ὅλων τῶν γεγονότων, ὡς ἡ μόνη λύσις τοῦ αἰνίγματος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἱστορίας της, ἥτις καὶ τὰ πρὸ αὐτῆς πάντα μόνη δύναται νὰ ἐξηγήσῃ, καὶ τὰ μετ' αὐτὴν μόνη νὰ κανονίσῃ καὶ νὰ σώσῃ, ἀπέναντι τοιούτου θρησκεύματος, ποῖα ἄλλα αἰσθήματα δύναται νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος, εἰμὴ τὰ τῆς ταπεινότητος καὶ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πίστεως; Ἀλλὰ, Κύριοι, ἐνταῦθα ἠδύνατό τις νὰ προτείνῃ σημαντικὴν ἀπορίαν. Συμβιβάζεται ἄρα, ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἡ πίστις μὲ

τὸν λόγον; συμβιβάζεται ἡ εὐσέβεια μὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματος, μὲ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως καὶ τῆς μελέτης; περὶ τούτου, Κύριοι, ἔχομεν μεγάλα, λαμπρὰ καὶ ἀνεπίληστα παραδείγματα. Δὲν θέλω ἀναφέρει οὔτε ὁμοεθνεῖς οὔτε συγχρόνους, δὲν θέλω ἀναφέρει οὔτε ἀπὸ τὴν σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἀνήκω, οὔτε ἀπὸ τὸν τόπον, εἰς ὃν ἐθήλασα τὸ πρῶτον γάλα τῆς μαθήσεως· ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς σοφῆς Γερμανίας, ἥτις καὶ σήμερον, μὲ ὅλας τὰς παρεκτροπὰς τῶν ἐπικρατησάντων καὶ εἰσέτι ἐπικρατούντων συστημάτων, σεμνύνεται εἰς εὐσεβεῖς φιλοσόφους, ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνήρ, προικισμένος ἀπὸ τὸν Θεὸν μὲ ὅλα τὰ δῶρα τῆς μεγαλονοίας, οἰκιωθεὶς διὰ τῆς μελέτης μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, καὶ ὄχι μόνον τὰ πάντα μαθών, ὅσα δύναται νοῦς ἀνθρώπινος νὰ μάθῃ, ἀλλὰ τὰ πάντα σχεδὸν ἀνακαινίσας διὰ τῆς ἀφῆς, οὕτως εἰπεῖν, τῆς θαυματουργοῦ χειρός του, τὴν μαθηματικήν, τὴν φυσικήν, τὴν ἱστορίαν, τὸ δίκαιον, τὴν πολιτικήν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θεολογίαν, καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο εὐσεβέστατος· ἐπενήργησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπὶ τῶν συγχρόνων του, οὐδεὶς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων προσήγγισεν εἰς τὸ ὕψος του, καὶ ὅταν ἡ Ἱστορία θέλῃ νὰ ἐξετάσῃ ποῖον ἐκ τῶν νεωτέρων δύναται δικαίως νὰ κατατάξῃ πλησίον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἄλλον δὲν εὑρίσκει παρὰ τὸν Λεϊβνίτιον.

Πιστοὶ λοιπὸν εἰς τὴν πάτριον φιλοσοφίαν καὶ τὴν πάτριον εὐσέβειαν, ἂς ἐπιληφθῶμεν τῆς μελέτης τῆς εὐγενεστάτης καὶ ὑψηλοτάτης τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, τῆς

ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀναγκαίας καὶ σημαντικῆς, ἀλλ' ἐνταυθῷ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην αὐστηρᾶς καὶ δυσνοήτου, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῆς μεθόδου, δι' ἧς οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ οἱ δαιμονιώτεροι. νόες τῆς ἀνθρωπότητος ἔφθασαν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς σοφίας καὶ τῆς δόξης, καὶ φλεγόμενοι ὑπ' ἐκείνης τῆς πίστεως, ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, καὶ τὸ δραστηριώτερον ἐλατήριον τῶν μεγάλων ἔργων. Ἂς μὴ ἀφήσωμεν, Κύριοι, νὰ σβεσθῇ εἰς τὰς χεῖράς μας ἐκείνη ἡ δᾲς τῆς σοφίας, τὴν ὁποίαν λαμπρὰν καὶ ἀκτινοβόλον ἤναψαν διὰ παντὸς εἰς τὸν κόσμον οἱ προπάτορές μας, ἥτις νέον φῶς, καὶ φῶς οὐράνιον προσέλαβεν ἐκ τῶν ἀπαυγασμάτων τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου, καὶ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἄσβεστον νὰ διατηρήσωμεν καὶ νὰ μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἀπογόνους μας πρὸς ὁδηγίαν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἐν τῷ σκότει τοῦ μέλλοντος. Τὸ κατ' ἐμὲ, νομίζω ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι ἠξιώθην νὰ ἀνεγείρω τὸ βῆμα τοῦτο τῶν εἰρηνικῶν συζητήσεων καὶ τῶν λογικῶν ἀγώνων· καὶ εἰσερχόμενος σήμερον μεθ' ὑμῶν, φιλομαθεῖς νέοι, εἰς τὴν ἀτάραχον καὶ γαληνιαίαν ἐκείνην χώραν τῶν ἰδεῶν, ἥτις ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν τοῦ κόσμου εἶναι ἡ μόνη μου παρηγορία, δι' ἄλλο δὲν λυποῦμαι, εἰμὴ ὅτι θέλω ἀποβῆ κατώτερος καὶ τῆς προσδοκίας σας καὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ ἱερᾶς ἀποστολῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβον. Ἔντρομος ὅλος γίνομαι, ὅταν συλλογίζωμαι, ὅτι ἀνεδέχθην τὴν εὐθύνην τοῦ νὰ συντείνω καὶ ἐγὼ εἰς τὴν νοητικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν λογικὴν ἀνάπλασιν τῆς νέας γενεᾶς, εἰς ἣν ἡ πατρίς μου ἐναποθέτει τὰς ὑψηλοτέρας καὶ γλυκυτέρας ἐλπίδας της· Ἀλλὰ εἰς τὰς ἀσθε-

νείας τοῦ πνεύματος θέλω προσπαθήσει νὰ ἀναπληρώσω μὲ τὸν ζῆλον, μὲ τὸ εἰλικρινὲς καὶ ἄδολον τῆς προαιρέσεως, καὶ εἰς τὰ ἐλλείμματα τῆς παραδόσεως ἂς ἀναπληρώσῃ, Κύριοι, ἡ εὐφυΐα σας, ἡ ἀδελφική σας εὔνοια καὶ ἐπιείκεια.

F. Bianchi inc. F. Fil. M. Ronchini D.

B. TOMMASO CORSINI

di Orvieto detto dal Fico
C. dell'Ordine de Servi di Maria
Protettore delle Donne Partorienti.